

ANNA DĄBROWSKA*

Historia powstania regionalnych trybunałów praw człowieka¹

Wprowadzenie

Aktualnie na świecie funkcjonują trzy regionalne trybunały praw człowieka – Europejski Trybunał Praw Człowieka (Trybunał Europejski), Międzypamerykański Trybunał Praw Człowieka (Trybunał Amerykański) oraz Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów (Trybunał Afrykański). Ich utworzenie i działalność mają nierozwalny związek z powstaniem i działalnością międzyrządowych organizacji międzynarodowych w poszczególnych regionach świata. Z uwagi na ten fakt wszystkie trzy organy są fundamentalnymi elementami regionalnych systemów ochrony praw człowieka, ustanowionych przez te organizacje w poszczególnych częściach świata. Trybunały zostały utworzone w ramach rozwoju prawa międzynarodowego i wyodrębnienia się praw człowieka jako gałęzi tego prawa. Podmiotami procesowymi dla tych organów mogą być również jednostki jako podmioty skarżące². W konsekwencji tego faktu przedmiotową analizą nie zostanie objęty Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE), zdaniem autorki

* Anna Dąbrowska, dr, LL.M., Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu, e-mail: anna.dabrowska@uthrad.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7843-3816>.

¹ Prezentowane w niniejszym opracowaniu rozważania są zmodyfikowaną i uaktualnioną wersją jednego z rozdziałów monografii autorki. Szerzej zob. A. Dąbrowska, *Regionalne trybunały praw człowieka. Analiza prawnooporównawcza*, Toruń 2021.

² Por. T. Wiślak, *Pojęcie „międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości” na kanwie Hansa Kelsena projektu sądu światowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, t. XXXV, s. 466.

bowiem nie jest on wyspecjalizowanym trybunałem praw człowieka z uwagi na brak mechanizmu skargowego bezpośrednio dostępnego jednostce³, jaki został przewidziany w odniesieniu do regionalnych trybunałów praw człowieka⁴.

Biorąc pod uwagę odmienności kulturowe występujące pomiędzy regionami świata, a także zróżnicowanie pod względem poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego państw należących do reżimów praw człowieka, można ocenić skalę podobieństw i różnic nie tylko w zakresie genezy, lecz także podstaw prawnych utworzenia regionalnych trybunałów praw człowieka.

W artykule ukazano historyczne uwarunkowania powstania regionalnych trybunałów praw człowieka, wskazujące na ścisły związek z funkcjonowaniem regionalnych struktur w postaci międzyrządowych organizacji międzynarodowych. Geneza i podstawy prawne działania regionalnych trybunałów praw człowieka oraz istniejące między nimi różnice i podobieństwa w tym aspekcie są następstwem złożonych procesów mających związek z tworzeniem tytułowych trybunałów oraz przyjmowaniem regionalnych dokumentów różniących się pod względem okresu i formy ich przyjęcia. Procesy integracji w poszczególnych regionach nie są nawet porównywalne.

1. Historyczna rekonstrukcja zdarzeń, które wpłynęły na utworzenie regionalnych trybunałów praw człowieka

Wszystkie trybunały praw człowieka powstały z inicjatywy organizacji międzynarodowych o charakterze międzyrządowym⁵, funkcjonujących

³ Szerzej zob. P. Sadowski, *A Safe Harbour or a Sinking Ship? On the Protection of Fundamental Rights of Asylum Seekers in Recent CJEU Judgments*, „European Journal of Legal Studies” 2019, vol. 11, no. 2, s. 29–64.

⁴ Warto podkreślić, że część przedstawicieli doktryny sygnalizuje, że TSUE – zwłaszcza po nadaniu Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej mocy formalnoprawnie wiążącej i po wieloletnim pogłębianiu dialogu między TSUE a Trybunałem Europejskim – staje się trybunałem praw człowieka. Zob. w tym aspekcie np. B. Gronowska, *Organy organizacji regionalnych a ochrona praw człowieka*, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010, s. 136; M. Balcerzak, *Podstawy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, Toruń 2017, s. 113. Autorka nie popiera jednak tego poglądu.

⁵ Szerzej na temat pojęcia i istoty organizacji międzynarodowych zob. E. Cała-Wacinkiewicz, *Charakter prawny Unii Europejskiej w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2007, s. 122–128.

w poszczególnych regionach⁶ – Rady Europy, Organizacji Państw Amerykańskich i Organizacji Jedności Afrykańskiej. Są one więc nierozdzielnie związane z regionalnymi systemami ochrony praw człowieka – europejskim, interamerykańskim (międzyamerykańskim) i afrykańskim, i uzupełniają uniwersalny system Organizacji Narodów Zjednoczonych oparty na Karcie Narodów Zjednoczonych⁷, Powszechnej deklaracji praw człowieka⁸ i międzynarodowych paktach praw człowieka⁹.

Początkowe obawy, że regionalne systemy ochrony praw człowieka mogą podważać uniwersalny system praw człowieka, częściowo ustąpiły miejsca bardziej pozytywnemu odbiorowi odgrywanej przez nie roli¹⁰. Zapewniają one kluczową ochronę praw człowieka w regionach i są ściśle powiązane z regionalnymi wydarzeniami politycznymi i integracją. Twórcy organizacji regionalnych słusznie uważali, że mogą one pomóc w utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz w regulowaniu sporów międzynarodowych.

Aby znaleźć motywy utworzenia trybunałów praw człowieka, należy przestudiować wydarzenia historyczne na poszczególnych kontynentach. 5 maja 1949 r. w Londynie został przyjęty Statut Rady Europy¹¹ (dalej RE), najstarszej na kontynencie europejskim organizacji. Pomysł

⁶ Regionalizm obejmuje proces zmierzający do utworzenia regionu, który swoim obszarem wykracza znacznie poza granice terytorium jednego państwa (powstaje wtedy swoiste zgrupowanie państw), *ibidem*, s. 12.

⁷ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, San Francisco, 26 VI 1945 r., United Nations Treaty Series, XVI, vol. 1 (Dz.U. 1947 Nr 23, poz. 90 ze zm.).

⁸ Na temat odzwierciedlenia standardów Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w późniejszych traktatach międzynarodowych z dziedziny ochrony praw człowieka zob. *Wspólny standard do osiągnięcia*, pod red. T. Jasudowicza, Toruń 1998.

⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 XII 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 XII 1966 r. (Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 169).

¹⁰ Nadal są jednak obecne w doktrynie. Tematyka ta jest więc przedmiotem sporu. Warto w tym aspekcie zapoznać się na przykład z artykułem P. Sadowskiego, *The EU's approach to the extraterritorial processing of asylum claims and its compliance with international law*, „Revista General de Derecho Europeo” 2021, no. 53, s. 28–78.

¹¹ Statut Rady Europy został podpisany w Londynie 5 V 1949 r., wszedł w życie 3 VII 1949 r., European Treaty Series No. 1; Polska jest jego stroną od 1991 r. (Dz.U. 1994 r. Nr 118, poz. 565). Państwami założycielskimi organizacji były państwa europejskie tzw. dawnego bloku zachodniego: Belgia, Dania, Francja, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Szwecja oraz Wielka Brytania.

jej powołania zrodził się w okresie międzywojennym, lecz bezpośrednim impulsem do jej powstania był kongres haski¹², zorganizowany w dniach 7–10 maja 1948 r. z inicjatywy Międzynarodowego Komitetu Koordynacji Ruchów na rzecz Zjednoczenia Europy¹³ pod przewodnictwem Winstona Churchilla. Wówczas to po raz pierwszy pojawiły się takie określenia jak „unia europejska” czy „swobodny przepływ osób”, a także propozycje przyjęcia karty praw człowieka, przestrzegania której postanowień pilnowałby trybunał międzynarodowy. Kongres zakończył się przyjęciem Przesłania dla Europejczyków, w którym jego twórcy podkreślili, że „pragną Europy zjednoczonej, gdzie na całym jej obszarze powróci wolność poruszania się osób, przepływu idei i dóbr [...], pragną Karty Praw Człowieka gwarantującej wolność myśli, stowarzyszeń, wypowiedzi, a także prawo do tworzenia opozycji politycznej; pragną Trybunału Sprawiedliwości z odpowiednimi sankcjami dla wprowadzenia takiej Karty”¹⁴. W pierwszych latach RE była tworzona na podstawie idei, które prezentowali m.in. Robert Schuman, Duncan Sandys, Alcide De Gasperi czy Paul-Henri Spaak, a przede wszystkim na koncepcji tzw. Stanów Zjednoczonych Europy przedstawionej na kongresie haskim przez Winstona Churchilla¹⁵.

Powstanie organizacji było wynikiem idei integracyjnych i federalistycznych, jakie pojawiły się w Europie Zachodniej po II wojnie światowej. Mimo początkowych trudności związanych z określeniem roli Rady Europy w procesach integracyjnych wypracowała sobie ona stabilną i silną pozycję w regionie jako ostoja wartości demokratycznych, rządów prawa i praw człowieka, a także jako promotor ujednoczenia krajowych porządków prawnych. Rada Europy, nazywana czasem „demokratycznym sumieniem Europy”, w swojej działalności traktatowej, obejmującej sprawy kulturalne, społeczne, gospodarcze, naukowe czy prawne, rozwija „prawo międzynarodowe Europy”, dostosowujące rozwiązania uniwersalne do warunków europejskich. Budowane jest ono na mocnym fundamencie w postaci trzech podstawowych wartości,

¹² Szerzej na temat kongresu haskiego: *Jalons pour une histoire du Conseil de l'Europe: Actes du Colloque de Strasbourg (8–10 juin 1995)*, ed. M.T. Bitsch, Berne 1997.

¹³ Szerzej na temat idei i ruchu na rzecz jedności europejskiej: G.L. Weil, *The European Convention on Human Rights: Background, Development and Prospects*, Leyden 1963, s. 21–24.

¹⁴ *Message to Europeans*, Congress of Europe, The Hague, 10 May 1948, Resolutions, International Committee of the Movements for European Unity, London–Paris 1948, s. 15.

¹⁵ K. Orzeszyńska, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2020, s. 104.

które tworzą: demokracja, rządy prawa i prawa człowieka¹⁶. W literaturze wyrażany jest pogląd, że powołanie Rady Europy było też polityczną odpowiedzią na ideologię komunistyczną i napięcia związane z zimną wojną¹⁷.

Twórcy organizacji nie mieli świadomości, że stanie się ona jedną z najważniejszych organizacji międzynarodowych na kontynencie europejskim i odniesie aż taki sukces¹⁸. Najbardziej spektakularnym osiągnięciem RE jest doprowadzenie do faktu, że kontynent europejski stał się obszarem wolnym od kary śmierci¹⁹ (z wyjątkiem Białorusi, gdzie kara ta nadal może być orzekana i jest wykonywana). Sukces organizacji stał się sukcesem Europy jako takiej, bo najpierw potrafiła ona zintegrować państwa odpowiedzialne za II wojnę światową z systemem demokracji zachodnioeuropejskich, a potem – w latach 70. XX w. – objąć swym wpływem nowe demokracje na zachodzie (Hiszpanię i Portugalię) i południu (Grecję), a wreszcie – w latach 90. XX w. – dokonać absorpcji postkomunistycznych państw dawnego bloku sowieckiego. Nie były to zadania proste i oczywiście to nie Rada Europy była ich główną siłą sprawczą. Jednak organizacja ta potrafiła nie tylko szybko wyprowadzać wnioski z zachodzących przemian (niejako na kredyt przyjmując niektóre państwa, gdy tylko pojawiała się w nich szansa na zwrot ku demokracji i rządowi prawa), lecz także je antycypować, przygotowując siebie i innych do rewolucji europejskiej końca poprzedniego stulecia²⁰.

Zakres przedmiotowy działania Rady Europy został określony w jej akcie założycielskim, z którego wyłączono *explicite* jedynie sprawy dotyczące obronności²¹ (art. 1 lit. d Statutu RE). Państwa neutralne nie chciały bowiem przyłączyć się do organizacji wojskowej, podczas gdy inne – które należały do paktu wojskowego – nie chciały ingerować w jego kompetencje. W rzeczywistości spośród dziesięciu ówczesnych

¹⁶ J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2014, s. 461–468.

¹⁷ G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 91.

¹⁸ Szerzej na temat wielopłaszczyznowych działań i dokonań RE zob. A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Rada Europy jako „dobro wspólne” społeczności europejskiej*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, pod red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuka, Lublin 2016, s. 103–116.

¹⁹ J. Jaskiernia, *Rada Europy po 60 latach istnienia*, „Państwo i Prawo” 2009, z. 5, s. 7.

²⁰ L. Garlicki, *Słowo wstępne*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, vol. VII, z. 2, Numer specjalny: ochrona praw człowieka, s. 5.

²¹ B. Wassenberg, *History of the Council of Europe*, Strasbourg 2013, s. 9.

państw członkowskich Rady Europy poza NATO (będącym przecież układem wojskowym) pozostawały jedynie Austria, Irlandia, Szwecja i Szwajcaria²².

Rada Europy określana bywa mianem „organizacji wartości”²³, szczególnie wagę przywiązuje bowiem do tworzenia i wdrażania w życie standardów²⁴ dotyczących demokracji, rządów prawa i ochrony praw człowieka²⁵. Mimo że do zadań RE nie należą kwestie obronności, wspomniane wartości służą podstawowemu celowi zarówno ONZ, jak i organizacji regionalnych, w tym Rady Europy, czyli zapewnieniu bezpieczeństwa. W ostatnich latach w dokumentach RE jest ono rozumiane jako tzw. bezpieczeństwo demokratyczne. Nie obejmuje wyłącznie zabezpieczenia państw przed wybuchem wojny, dotyczy również bezpieczeństwa w innych dziedzinach – natury ekonomicznej, ekologicznej, socjalnej itp. Bezpieczeństwo demokratyczne zależy od spełnienia trzech podstawowych warunków: demokracji, praworządności i przestrzegania praw człowieka. Stanowią one jednocześnie kryterium decydujące o przyjęciu państwa do RE lub o zawieszeniu czy wykluczeniu z tej organizacji (zob. art. 3, 4 i 8 Statutu RE).

Państwa podpisujące Statut RE potwierdziły w preambule traktatu „swoje głębokie przywiązanie do duchowych i moralnych wartości stanowiących wspólne dziedzictwo ich narodów i źródło zasad wolności osobistej, swobód politycznych i praworządności, które stanowią podstawę każdej prawdziwej demokracji”. Do działań zapewniających osiągnięcie większej jedności państw członkowskich włączono ponadto „przestrzeganie i rozwój praw człowieka i podstawowych wolności” (art. 1 lit. b Statutu RE). Mocą postanowień art. 1 lit. a Statutu RE uzasadniony został cel istnienia tej organizacji, którym jest „osiągnięcie większej jedności między jej członkami, aby chronić i wcielać w życie ideały i zasady, stanowiące ich wspólne dziedzictwo, oraz aby ułatwić

²² F. Benoît-Rohmer, H. Klebes, *Le droit du Conseil de l'Europe. Vers un espace juridique paneuropéen*, Strasbourg 2005, s. 19.

²³ J. Jaskiernia, *Rada Europy jako „organizacja wartości”*, „Studia Politologiczne” 2010, vol. 17, s. 172.

²⁴ Zgodnie z definicjami słownikowymi *standardem* jest „przeciętna norma (...), wzorzec”, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. IV, Warszawa 2003, s. 513; *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. III, Warszawa 1981, s. 318.

²⁵ L. Pratchett, V. Lowndes, *Developing Democracy in Europe: An Analytical Summary of the Council of Europe*, Strasbourg 2004, s. 67; J. Petaux, *L'Europe de la démocratie et des droits de l'homme: l'action du Conseil de l'Europe*, Strasbourg 2009, s. 45. Por. Z. Bauman et al., *Democracy on the Precipice: Council of Europe Democracy Debates 2011–2012*, Strasbourg 2012.

ich postęp ekonomiczny i społeczny". W art. 3 Statutu RE zawarte jest natomiast zobowiązanie państw do kierowania się zasadą rządów prawa i gwarantowania podstawowych praw człowieka wszystkim osobom znajdującym się w granicach jurysdykcji danego państwa. Dodatkowo, zgodnie z wykładnią art. 8 Statutu RE, państwo, które naruszy te prawa, podlega wykluczeniu z organizacji w momencie określonym przez Komitet Ministrów RE. Zdaniem Z. Cichonia żadna organizacja międzynarodowa nie była utworzona na tak jasnych zasadach i osadzona na tak głębokich fundamentach praw człowieka²⁶.

W kolejnych latach działalności RE znacznie powiększyła liczbę swych członków²⁷, a jednocześnie przeszła głęboką wewnętrzną transformację, wspierając istotne przemiany zachodzące na kontynencie europejskim w okresie ostatnich kilkudziesięciu lat²⁸. Po przyjęciu w maju 2007 r. w poczet państw członkowskich Czarnogóry jako 47. państwa organizacja skupia wszystkie państwa kontynentu z wyjątkiem Białorusi, której procedura przystąpienia jest zawieszona od 1998 r.²⁹ Natomiast Federacja Rosyjska – w konsekwencji inwazji³⁰ na Ukrainę 24 lutego 2022 r. – następnego dnia została zawieszona w Radzie Europy³¹. Chcąc uprzedzić decyzję o usunięciu z RE, 15 marca br. władze Rosji

²⁶ Z. Cichoń, *Europejska Konwencja Praw Człowieka nadal najskuteczniejszym na świecie instrumentem ochrony praw człowieka*, „Palestra” 2005, nr 11/12, s. 179.

²⁷ Przekształcenie początkowo nielicznego klubu państw Europy Zachodniej w organizację paneuropejską należy uznać za sukces, dzięki temu bowiem mechanizmy ochrony praw człowieka stworzone w łonie RE objęły 47 państw i około 800 mln osób je zamieszkujących. Z drugiej strony RE po 1989 r. przestała być organizacją homogeniczną w sensie jednorodności kultur politycznych oraz podobnego poziomu przestrzegania praw człowieka i rządów prawa. Wraz ze zwiększeniem liczby członków pojawiały się coraz to nowe problemy związane z funkcjonowaniem mechanizmów europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Por. H.P. Furrer, *Przekraczanie linii podziałów. Wydarzenia polityczne w Radzie Europy od 1989 r. – historia i analiza własnych doświadczeń*, w: *Polska i Rada Europy 1990–2005*, pod red. H. Machińskiej, Warszawa 2005, s. 11–30.

²⁸ Por. D. Huber, *Rada Europy po rozszerzeniu: umocnienie jedności kontynentu w obecnych realiach*, w: *Polska i Rada Europy 1990–2005...*, s. 50–51.

²⁹ Council of Europe Parliamentary Assembly, Resolution 1671 (2009), Situation in Belarus, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?file-id=17850&lang=en> (dostęp: 31 III 2022).

³⁰ Inwazję militarną na Ukrainę, będącą eskalacją konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, który rozpoczął się w 2014 r., Federacja Rosyjska określa mianem „specjalnej operacji wojskowej”.

³¹ *Council of Europe suspends Russia's rights of representation*, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-suspends-russia-s-rights-of-representation> (dostęp: 5 V 2022).

rozpoczęły procedurę wystąpienia z organizacji, a także wypowiedzenia Konwencji Europejskiej³², co nastąpiło tego samego dnia.

Analogicznie do rozwiązań europejskich Trybunał Amerykański jest fundamentalnym elementem systemu panamerykańskiego (interamerykańskiego), funkcjonującego w ramach Organizacji Państw Amerykańskich (OPA), utworzonej 30 kwietnia 1948 r. podczas IX Konferencji międzynarodowej państw amerykańskich w Bogocie (Kolumbia) na mocy Karty z Bogoty³³.

Początków tej organizacji należy szukać w 1896 r., kiedy uczestnicy kongresu panamskiego zastanawiali się nad sensem istnienia cyklicznie organizowanych Międzynarodowych Konferencji Państw Ameryki Łacińskiej. Kongres rozpoczął cykl spotkań państw regionu, które odbywały się do 1980 r. W 1910 r. utworzono Unię Panamerykańską i już wówczas ruch panamerykański postulował powołanie instytucji o charakterze sądowym.

Międzyamerykański system ochrony praw człowieka w założeniu jego twórców miał się opierać na tzw. Kodeksie Pokoju, czyli wspólnym dla wszystkich państw obu kontynentów zbiorze norm postępowania, który miał obejmować obie Ameryki. Projekt Kodeksu Pokoju został zaproponowany przez delegację Meksyku w 1933 r., podczas VII Konferencji międzynarodowej państw amerykańskich. Przewidywał on m.in. ustanowienie organu kontrolnego w postaci trybunału. Podczas VIII Konferencji w Limie w 1938 r. przyjęto rezolucję XXV aprobującą powołanie w najbliższym czasie takiego sądu. Również po wojnie, na międzyamerykańskich konferencjach w Bogocie i Caracas (lata 1948 i 1954) poparto tę ideę, uznając jednak, że najpierw należy wypracować generalną konwencję dotyczącą praw człowieka³⁴.

Działania na rzecz regionalnej ochrony praw człowieka na kontynencie amerykańskim podjęto już w czasie II wojny światowej, a więc równoległe do inicjatyw Narodów Zjednoczonych i kilka lat wcześniej niż w krajach Europy Zachodniej. Podczas konferencji w Chapultepec (Meksyk) w 1945 r., która poświęcona była problemom wojny i pokoju, uchwalona została rezolucja *Międzynarodowa ochrona praw człowieka* (tzw.

³² Federacja Rosyjska została przyjęta w poczet państw członkowskich RE 28 II 1996 r.

³³ Karta Organizacji Państw Amerykańskich, Bogota, 30 IV 1948 r., w: W. Dobrzycki, *System międzyamerykański*, Warszawa 2002, s. 450–474; oficjalna strona internetowa OPA: https://www.oas.org/dil/treaties_A-41_Charter_of_the_Organization_of_American_States.pdf (dostęp: 31 III 2022).

³⁴ Por. W. Dobrzycki, *System...*, s. 110.

Akt z Chapultepec)³⁵. Państwa amerykańskie wyrażały w niej poparcie dla idei wypracowania zasad międzynarodowej ochrony praw człowieka w skali regionalnej. Rezolucja zobowiązywała Międzyamerykańską Radę Prawników do przygotowania projektu deklaracji praw człowieka³⁶.

Kontynuatorką Unii Panamerykańskiej jest Organizacja Państw Amerykańskich funkcjonująca na podstawie Statutu OPA – Karty Organizacji Państw Amerykańskich podpisanej w Bogocie (Kolumbia) 30 kwietnia 1948 r.³⁷ Organizacja zrzesza aktualnie wszystkie państwa Ameryki Łacińskiej oraz USA (w 1962 r. w wyniku kryzysu w strefie Morza Karaibskiego z Komitetu do spraw Obrony została wykluczona Kuba, która nie bierze odtąd udziału w pracach organizacji)³⁸. W doktrynie istnieje pogląd, zgodnie z którym nieprzystąpienie Kanady do OPA należy uznać za zaletę tzw. reżimu amerykańskiego, ponieważ przynależność dwóch dużych rozwiniętych państw nie tylko podważyłaby specyfikę ochrony praw człowieka w państwach położonych na południe od Rio Grande, lecz także doprowadziłaby do narzucenia im jej północnoamerykańskiego modelu³⁹. Uchwalenie i przyjęcie tego traktatu zakończyło długotrwały proces tworzenia głównych zrębów systemu międzyamerykańskiego w jego współczesnej formie i powstania jednej z najważniejszych organizacji regionalnych na świecie⁴⁰. Do zasad naczelných

³⁵ *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776–1949*, ed. Ch.I. Bevans, vol. 3, Washington 1969.

³⁶ A. Michalska, *Prawa człowieka w systemie Organizacji Państw Amerykańskich*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1980, nr 42(2), s. 71.

³⁷ Traktat formalnie obowiązuje od 13 XII 1951 r. Teksty Karty OPA oraz pozostałych dokumentów związanych z działalnością organizacji i ochroną praw człowieka dostępne są na stronach Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka: www.cidh.org/Basicos/English/Basic.TOC.htm (dostęp: 31 III 2022).

³⁸ Aktualnie w skład OPA wchodzi wszystkie państwa Ameryki Północnej, Środkowej i Południowej (35): Antigua i Barbuda, Argentyna, Bahamy, Barbados, Belize, Boliwia, Brazylia, Kanada, Chile, Kolumbia, Kostaryka, Dominika, Dominikana, Ekwador, Salwador, Grenada, Gwatemala, Gujana, Haiti, Honduras, Jamajka, Meksyk, Nikaragua, Panama, Paragwaj, Peru, Saint Kitts i Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent i Grenadyny, Surinam, Bahamy, Trynidad i Tobago, Stany Zjednoczone Ameryki, Urugwaj i Wenezuela. Kuba – w konsekwencji jej zawieszenia – posiadała status specjalny od 1962 r. Była członkiem organizacji, ale jej rząd odsunięto od udziału w pracach OPA. W 2009 r. anulowano decyzję dotyczącą zawieszenia Kuby.

³⁹ K. Complak, *Europejska Konwencja Praw Człowieka a Amerykański Pakt Praw Człowieka: porównanie*, w: *Ubi ius, ibi remedium: księga dedykowana pamięci profesora Jana Kolasy*, pod red. B.J. Krzana, Warszawa 2016, s. 75.

⁴⁰ Z. Cesarz, *Organizacja Państw Amerykańskich – OPA*, w: *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009, s. 151.

OPA należy obowiązek przestrzegania praw człowieka i promowania demokracji przedstawicielskiej.

Odmienne niż w wypadku Rady Europy w początkowym okresie działalności OPA prawa człowieka nie stanowiły kwestii fundamentalnej. W myśl postanowień art. 1 Karty OPA głównym celem organizacji było umacnianie pokoju i bezpieczeństwa kontynentu amerykańskiego⁴¹, z pokojowym regulowaniem sporów między państwami członkowskimi, współpraca gospodarcza, kulturalna i społeczna. Artykuł Karty OPA zawierający cele organizacji nie obejmował kwestii dotyczących praw człowieka. W odniesieniu do tej problematyki w art. 3, zawierającym czternaście zasad, których powinny przestrzegać państwa członkowskie dążąc do realizacji celów OPA, Karta gwarantowała ludziom fundamentalne prawa bez względu na rasę, narodowość, wyznanie i płeć. W odróżnieniu zatem od Statutu RE Statut OPA wskazuje uznanie „fundamentalnych praw jednostki” jako jedną z podstawowych zasad, choć nie zawiera legalnej definicji samego pojęcia „prawa fundamentalne”⁴².

W kwietniu 1948 r. w Bogocie IX Konferencja międzynarodowa państw amerykańskich przyjęła Amerykańską deklarację praw i obowiązków człowieka⁴³, dokument poświęcony wyłącznie prawom człowieka. Deklaracja została przyjęta w formie zwykłej, niezobowiązującej rezolucji, jako aneks do prac Konferencji, ze skutkiem od 2 maja 1948 r. Jest to pierwszy w historii prawa międzynarodowego dokument o charakterze generalnym, bardzo mocno inspirowany trwającymi już wówczas pracami nad tekstem uchwalonej osiem miesięcy później uniwersalnej Powszechnej deklaracji praw człowieka⁴⁴. Regulacje Deklaracji, podobnie jak Karta OPA, nie ustanowiły żadnej procedury zapewniającej implementację praw człowieka.

W swoim regionie OPA, podobnie jak RE, stanowi główne forum polityczne, miejsce toczącego się wielostronnego dialogu i podejmowania

⁴¹ Szerzej na ten temat zob. J.J. Piątek, R. Podgórzńska, *Bezpiecznie czy niebezpiecznie? Wybrane aspekty globalnej i polskiej polityki bezpieczeństwa na przełomie XX i XXI w.*, Wrocław 2007, s. 238; W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 2005, s. 84 i n.

⁴² Szerzej na temat uwag prawnoporównawczych dotyczących Karty OPA i Statutu RE zob. M.M. Ball, *The Organization of American States and the Council of Europe*, „British Yearbook of International Law” 1949, no. 26, s. 150–176.

⁴³ Tekst Amerykańskiej deklaracji praw i obowiązków człowieka dostępny na stronie: https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man.pdf (dostęp: 31 III 2022).

⁴⁴ K. Orzeszyńska, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, op. cit., s. 93.

uzgodnień w zakresie pokoju, wzmocnienia demokracji, przestrzegania praw człowieka⁴⁵ oraz wspierania rozwoju społecznego i gospodarczego państw zachodniej półkuli⁴⁶. Do 1990 r. dominującą rolę w tej organizacji odgrywały Stany Zjednoczone Ameryki, ale ich pozycja stopniowo słabnie.

Najmłodszym w pełni wyspecjalizowanym regionalnym systemem ochrony praw człowieka jest system afrykański. Tym samym najmłodszym z trybunałów praw człowieka jest Trybunał Afrykański, którego sytuacja prawna i faktyczna wydaje się najbardziej skomplikowana. Podobnie jak w przypadku Trybunałów Europejskiego i Amerykańskiego jego powstanie ma nierozzerwalny związek z istnieniem i działalnością regionalnej organizacji międzynarodowej.

Afrykański system ochrony praw człowieka⁴⁷ utworzony został pod auspicjami Organizacji Jedności Afrykańskiej (od 2002 r. występującej jako Unia Afrykańska⁴⁸), powołanej do życia na konferencji przywódców państw afrykańskich w Addis Abebie (Etiopia) w dniach 23–25 maja 1963 r.⁴⁹ Organizacja ta powstała na mocy Karty Organizacji Jedności Afrykańskiej⁵⁰. Karta, przyjęta w okresie szczególnego nasilenia procesu dekolonizacyjnego, zawiera postanowienia dotyczące suwerennej równości państw, niemieszania się w ich sprawy wewnętrzne, pokojowego rozwiązywania sporów, konieczności eliminowania pozostałości

⁴⁵ Wszeczną i bogatą analizę nowej roli OPA w promowaniu i obronie demokracji w obu Amerykach zob. R.M. Perina, *The Organization of American States As the Advocate and Guardian of Democracy: An Insider's Critical Assessment of its Role in Promoting and Defending Democracy*, Lanham, Maryland 2015.

⁴⁶ Szerzej zob. W. Dobrzycki, *Charakter i istota międzynarodowego ładu politycznego w Ameryce Łacińskiej*, „Stosunki Międzynarodowe” 1989, t. 9, s. 87 i n.

⁴⁷ Szerzej zob. E. Amani Cirimwami, J. Mumbala Abelungu, *Le système africain de protection des droits de l'homme et le droit international humanitaire*, „African Human Rights Yearbook” 2018, vol. 2, s. 1–23.

⁴⁸ Szerzej na temat regionalnej integracji państw afrykańskich oraz przekształcenia Organizacji Jedności Afrykańskiej w Unię Afrykańską zob. C. Mik, *Fenomenologia regionalnej integracji państw. Studium prawa międzynarodowego. Tom I. Teoria i praktyka regionalnej integracji państw*, Warszawa 2019, s. 185.

⁴⁹ Jednym z celów działalności tej organizacji było upowszechnianie i ochrona praw człowieka i ludów. Szerzej na temat OJA zob. B. Sidi Diallo, *Organizacja Jedności Afrykańskiej w procesie pokojowego regulowania sporów międzynarodowych w Afryce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, nr 61(2), s. 47–56; D. Deska, *Instytucjonalizacja regionalizmu afrykańskiego od OJA do Unii Afrykańskiej*, w: *Stosunki międzynarodowe w Afryce*, pod red. J. Milewskiego, W. Lizaka, Warszawa 2002.

⁵⁰ Charter of the Organization of African Unity, 25 May 1963, Addis Ababa, United Nations Treaty Series, vol. 479, no. 6947. Karta OJA weszła w życie 13 IX 1964 r.

kolonializmu, braterstwa, solidarności itd.⁵¹ Jak wskazuje W. Lizak, powstanie organizacji było ukoronowaniem trwającego kilka lat procesu poszukiwania formuły współpracy regionalnej, w trakcie którego ujawniły się odrębne wizje przyszłości kontynentu, a poszczególni przywódcy państw afrykańskich angażowali się w różnorodne przedsięwzięcia, alternatywne wobec konkurencyjnych inicjatyw⁵².

Organizacja Jedności Afrykańskiej (OJA) stała się pierwszą na kontynencie afrykańskim organizacją o powszechnym charakterze i rozległych celach działania⁵³. Jej ówczesnym zadaniem było popieranie walki z kolonializmem⁵⁴ i apartheidem oraz budowanie na kontynencie wspólnoty wolnych państw⁵⁵. Jednym z celów działalności tej organizacji było również upowszechnianie i ochrona praw człowieka i ludów. Nie było to zadanie proste do wykonania, nie tylko wówczas bowiem, ale również i dziś Afryka jawi się na mapie współczesnego świata jako region niestabilny, uwikłany w liczne konflikty wewnętrzne, m.in. w wojny domowe.

Pomoc udzielana przez OJA w zakresie walki z kolonializmem i wsparcie finansowe ruchów narodowyzwoleńczych miały symboliczny charakter ze względu na permanentne problemy finansowe organizacji. Spory budziło także to, które z ugrupowań walczących o niepodległość ma uzyskać wsparcie. Niewątpliwie odegrała ona pozytywną rolę polityczną w walce z kolonializmem. Zmiany dokonane w RPA w latach 1990–1994 i przyjęcie tego kraju do OJA praktycznie zakończyły proces dekolonizacji Afryki⁵⁶.

Pomimo okresowych kryzysów związanych m.in. z wewnętrznym zróżnicowaniem państw członkowskich organizacji⁵⁷ udało się jej

⁵¹ R. Murray, *Human Rights in Africa. From the OAU to the African Union*, New York 2004, s. 7 i n.

⁵² W. Lizak, *Afrykańskie instytucje bezpieczeństwa*, Warszawa 2012, s. 103.

⁵³ Na temat celów oraz działalności OJA zob. m.in. B. Kaczyński, *Organizacja Jedności Afrykańskiej. Charakter działalności*, Warszawa 1976, s. 43–49; M.M. Kenig-Witkowska, *Organizacja Jedności Afrykańskiej. Wybrane problemy prawno-polityczne*, Warszawa 1976.

⁵⁴ W momencie zakończenia II wojny światowej na terenie Afryki jedynie Egipt, Etiopia, Liberia i Związek Południowej Afryki były państwami niepodległymi. Pozostałe regiony należały do państw kolonialnych: Francji, Wielkiej Brytanii, Belgii, Hiszpanii, Portugalii i Włoch.

⁵⁵ Por. G. Michałowska, *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Warszawa 2008, s. 33.

⁵⁶ A. Nowak, *Unia Afrykańska*, w: *Organizacje w stosunkach międzynarodowych...*, s. 168–169.

⁵⁷ Szerzej na temat roli OJA w procesie rozwiązywania sporów międzynarodowych w Afryce zob. B. Sidi Diallo, op. cit.

przetrwąć do 2001 r. Wówczas zakończyła swą działalność, a w jej miejsce – 9 lipca 2002 r. w Durbanie podczas szczytu przywódców państw afrykańskich – powołano Unię Afrykańską⁵⁸ (UA), zgodnie z Aktem konstytucyjnym Unii Afrykańskiej⁵⁹ podpisanym w Lomé 11 lipca 2000 r.⁶⁰ Jest sporne, czy zastąpienie OJA przez UA można opisać jako prostą sukcesję. M.M. Kenig-Witkowska uważa, że UA nie jest w sensie prawa międzynarodowego kontynuatorką OJA⁶¹.

Do celów Unii Afrykańskiej zaliczono z jednej strony m.in. osiągnięcie większej jedności i solidarności między państwami i ludami afrykańskimi, przyspieszenie politycznej i społeczno-gospodarczej integracji kontynentu, promowanie i obronę wspólnych stanowisk Afryki w sprawach budzących zainteresowanie państw kontynentu i jego ludów, promowanie zrównoważonego rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego oraz integracji gospodarek afrykańskich, wreszcie koordynowanie i harmonizowanie polityk istniejących i przyszłych regionalnych wspólnot gospodarczych w celu stopniowego osiągania celu organizacji, a z drugiej – obronę suwerenności, integralności terytorialnej i niepodległości państw członkowskich, zachęcanie do współpracy międzynarodowej, promocję pokoju, bezpieczeństwa i stabilności na kontynencie, promocję i ochronę praw człowieka⁶², zgodnie z Afrykańską kartą praw człowieka i ludów oraz innymi właściwymi instrumentami prawnymi dotyczącymi tej materii, a także popieranie zasad i instytucji społeczeństwa demokratycznego i dobrego zarządzania.

2. Podstawy prawne działania trybunałów praw człowieka

Wyrazem prawotwórczej działalności każdej z organizacji regionalnych są dokumenty w postaci klasycznego źródła prawa międzynarodowego, jakim jest umowa międzynarodowa. Owe traktaty z dziedziny praw człowieka stanowią podstawę wszystkich trzech regionalnych systemów ochrony tych praw. Każdy z nich przewiduje ustanowienie

⁵⁸ Szerzej na ten temat zob. R. Murray, *Human Rights in Africa...*, s. 7 i n.

⁵⁹ Constitutive Act of the African Union, 11 July 2000, tekst w języku angielskim dostępny na stronie internetowej: <https://au.int/en/Treaties/1157> (dostęp: 31 III 2022).

⁶⁰ Dokument wszedł w życie 26 V 2001 r.

⁶¹ M.M. Kenig-Witkowska, *Unia Afrykańska ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 2003, nr 9, s. 43.

⁶² Por. T. Maluwa, *The Constitutive Act of the African Union and Institution-Building in Postcolonial Africa*, „Leiden Journal of International Law” 2003, vol. 16, no. 1, s. 163–164.

mechanizmów kontrolnych przestrzegania postanowień poszczególnych umów w postaci regionalnych trybunałów praw człowieka.

Najwcześniej, na podstawie postanowień Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁶³ (Konwencja Europejska), sporządzonej 5 listopada 1950 r. w Rzymie, utworzony został Europejski Trybunał Praw Człowieka. Konwencja Europejska, będąc wyrazem kompromisu negocjowanego od 1949 r. na forum Komitetu Ministrów RE, odgrywa zatem rolę swoistej konstytucji Trybunału Europejskiego, jego aktu erekcyjnego⁶⁴.

Z perspektywy ochrony praw człowieka Konwencja Europejska jest najważniejszym traktatem opracowanym w ramach Rady Europy⁶⁵. Uważana jest za bezpośredni wyraz zasad i wartości uznawanych przez organizację za podstawowy standard. Jej porządek opiera się na powiązaniu wymiarów: normatywnego, instytucjonalnego i orzeczniczego, które wiążą ochronę praw człowieka z ponadnarodowym systemem rozstrzygania sporów pomiędzy jednostką a państwem, za co odpowiada obecnie Trybunał Europejski⁶⁶. Konwencja Europejska, kreując wymiar normatywny systemu ochrony, zawiera postanowienia materialne w postaci katalogu praw osobistych i politycznych, a także przepisy proceduralne tworzące warstwę instytucjonalną i orzeczniczą systemu. Porządek ten ma unikatowy charakter, ponieważ w ramach mechanizmu skargi indywidualnej państwa przekazały na poziom ponadnarodowy kompetencje kontroli przestrzegania praw człowieka w obszarze objętym ich jurysdykcją⁶⁷.

⁶³ European Treaty Series no. 5, w mocy od 3 IX 1953 r., ratyfikowana przez Polskę 19 I 1993 r. (tekst polski: Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284 ze zm.). Warunkiem wejścia w życie Konwencji Europejskiej w świetle jej art. 66 pkt 2, było złożenie u depozytariusza – Sekretarza Generalnego RE – dziesięciu dokumentów ratyfikacyjnych.

⁶⁴ M.W. Janis, R.S. Kay, A.W. Bradley, *European Human Rights Law. Texts and Materials*, Oxford 2008, s. 70.

⁶⁵ M. Balcerzak, *Zagadnienie precedensu w prawie międzynarodowym praw człowieka*, Toruń 2008, s. 149.

⁶⁶ Rozpatrując kompetencje analizowanych trybunałów, należy wskazać, że wszystkie trzy posiadają funkcję sądowniczą (w zakresie rozpatrywania i rozstrzygania zarówno skarg indywidualnych, jak i skarg międzypaństwowych) oraz funkcję doradczą, polegającą na sporządzaniu przez trybunały opinii doradczych skierowanych do nich przez kompetentny organ bądź organy. Choć w odniesieniu do kompetencji i jurysdykcji trybunały wykazują wiele podobieństw, to jednak szczegółowe rozwiązania różnią się od siebie w mniejszym bądź większym zakresie.

⁶⁷ B. Liżewski, *System prawa a porządek prawny. Między konstrukcją normatywną a prawem w działaniu*, Warszawa 2021.

Początkowo Konwencja Europejska przewidywała utworzenie dwóch organów kontroli – Europejskiej Komisji Praw Człowieka⁶⁸ (Komisja Europejska) i Trybunału Praw Człowieka. Powstały wówczas system kontrolny był i nadal jest nieustannie reformowany w celu poprawy jego efektywności. Na mocy postanowień Protokołu nr 11 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczącego przekształcenia mechanizmu kontrolnego ustanowionego przez Konwencję sporządzonego 11 maja 1994 r. (Protokół nr 11), a który wszedł w życie 1 listopada 1998 r., zniesiony został wcześniejszy dualizm organów orzekających. W ich miejsce utworzono stale działający trybunał – jako jedyny organ w systemie Konwencji Europejskiej.

Obecnie proceduralne aspekty kontroli i podstawę działalności Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stanowi Konwencja Europejska, ukształtowana postanowieniami kolejnego z reformujących ją protokołów – Protokołu nr 14⁷⁰, który dość istotnie zmienił postanowienia rozdziału II „Europejski Trybunał Praw Człowieka” (art. 19–51). Postanowienia te normują kolejno: charakter ustrojowy trybunału (art. 19), status jego sędziów (art. 20–23 i 51), ustrój trybunału i jego organów (art. 24–26) oraz jego właściwość i procedury przed nim stosowane (art. 27–49).

Choć w systemie amerykańskim wcześniej niż w Europie rozpoczął się proces powstawania systemu ochrony praw człowieka wraz z mechanizmem kontrolnym, to jego wdrażanie okazało się bardziej skomplikowane. Za sprawą utworzenia w 1959 r. Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka (MKPC)⁷¹ Amerykańska deklaracja praw człowieka

⁶⁸ Organ został utworzony 18 V 1954 r., a praktyczną działalność rozpoczął 5 VII 1955 r., po złożeniu sześciu deklaracji o uznaniu jego kompetencji.

⁶⁹ Tekst polski: Dz.U. 1998 Nr 147, poz. 962. Dokument podpisany 11 V 1994 r. przez 31 przedstawicieli państw członkowskich RE. Traktat wszedł w życie 1 XI 1998 r. Przewidywał roczny okres przejściowy do dnia 31 X 1999 r. Polska ratyfikowała niniejszy dokument 20 V 1997 r. Szerzej na ten temat zob. *Chart of ratifications of the ECHR and its Protocols Nos 1 to 11*, „Human Rights Law Journal” 1994, vol. 15, no. 3, s. 114–115; A. Drzemczewski, J. Meyer-Ladewig, *Principal Characteristics of the New ECHR Control Mechanism, as Established by Protocol No. 11, Signed on 11 May 1994 / A Single European Court of Human Rights is to Replace the Existing Commission and Court in Strasbourg*, „Human Rights Law Journal” 1994, vol. 15, no. 3, s. 81; A. Przyborowska-Klimczak, *Reforma systemu kontroli Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Państwo i Prawo” 1995, nr 10–11, s. 96–105.

⁷⁰ Protokół wszedł w życie 1 VI 2010 r. (tekst polski: Dz.U. 2010 r. Nr 90, poz. 587).

⁷¹ Statut MKPC został zatwierdzony przez Radę OPA w maju 1960 r., a miesiąc później wybrała ona pierwszych swoich członków. Międzyamerykańska Komisja Praw

uzyskała charakter prawnie wiążący. Zgodnie z postanowieniami III Rezolucji V Spotkania Konsultacyjnego Ministrów Spraw Zagranicznych w Santiago (Chile)⁷² rekomendowano opracowanie projektu umowy międzynarodowej, która chroniłaby prawa człowieka oraz powoływałaby właściwy w tym zakresie trybunał.

Międzjamerykański Trybunał Praw Człowieka ostatecznie utworzony został na podstawie postanowień traktatowych Amerykańskiej konwencji praw człowieka⁷³ (tzw. Pakt z San Jose, dalej Konwencja Amerykańska), podpisanej 22 listopada 1969 r.⁷⁴, która jest niewątpliwie największym osiągnięciem OPA w dziedzinie ochrony praw człowieka w tym regionie. Część II Konwencji Amerykańskiej, zatytułowana „Środki ochrony”, w rozdziale 6 „Właściwe organy” w art. 33 przewiduje utworzenie MKPC i Trybunału Amerykańskiego jako organów właściwych „w odniesieniu do spraw związanych z wypełnianiem zobowiązań zaciągniętych przez Państwa-Strony wobec niniejszej Konwencji”. Trybunał jest wyłącznie organem konwencyjnym, a podstawą prawną jego działania jest Konwencja Amerykańska⁷⁵. Postanowienia dotyczące działalności i funkcjonowania Trybunału Amerykańskiego zawarte zostały w rozdziale 8 Konwencji Amerykańskiej, zatytułowanym „Międzjamerykański Trybunał Praw Człowieka”.

Trzeci z opisywanych organów sądowych powstał najpóźniej. Normatywną podstawą afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka jest Afrykańska karta praw człowieka i ludów (Karta Afrykańska), uchwalona w Nairobi 27 czerwca 1981 r., podczas XVIII sesji Konferencji Szefów Państw i Rządów OJA. Jej postanowienia weszły w życie 21 października 1986 r.⁷⁶ Traktat ten powstał po części w wyniku presji, jaką społeczność

Człowieka stała się organem OPA dopiero w 1970 r. wraz z wejściem w życie Protokołu z Buenos Aires do Karty OPA. Do tego czasu pełniła funkcje konsultacyjne oraz zajmowała się promowaniem praw człowieka.

⁷² Document OEA Ser. C, II.5, s. 7 i 10–11.

⁷³ Amerykańska konwencja praw człowieka, San José, 22 XI 1969 r., United Nations Treaty Series, vol. 1144, s. 123. Weszła w życie po złożeniu przez państwa 11 dokumentów ratyfikacyjnych. Tekst Konwencji Amerykańskiej w języku polskim dostępny jest w książce: *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, oprac. i przeł. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1996, s. 311–332.

⁷⁴ Postanowienia Konwencji Amerykańskiej weszły w życie 18 VII 1978 r. w momencie ratyfikowania jej przez 11 państw członkowskich OPA.

⁷⁵ Zgodnie jednak z art. 64 Konwencji Amerykańskiej Trybunał ma pewne uprawnienia również względem innych traktatów podpisanych przez państwa członkowskie OPA.

⁷⁶ Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów, 27 VI 1981, Banjul, „International Legal Materials” 1982, vol. 21, s. 58. Tekst Karty Afrykańskiej w języku polskim dostępny jest

międzynarodowa wywierała na rządy afrykańskie w celu zapewnienia przestrzegania praw człowieka, po części zaś z chęci stworzenia dokumentu, który stanowiłby afrykańską odpowiedź na Powszechną deklarację praw człowieka.

Karta odzwierciedla swoisty zimnowojenny kompromis między systemami ideologicznymi i wierzeniami reprezentowanymi podczas negocjacji, które zostały opisane jako obejmujące „ateistów, animistów, chrześcijan, hinduistów, żydów i muzułmanów; oraz ponad 50 krajów i wysp z reżimami marksistowsko-leninowskimi, kapitalistycznymi, socjalistycznymi, wojskowymi, jednopartyjnymi i demokratycznymi”⁷⁷. Oznacza to, że Karta Afrykańska nie tylko uznaje uniwersalne prawa człowieka, lecz także odzwierciedla wolę państw członkowskich Unii Afrykańskiej zachowania dystansu zarówno do Wschodu, jak i do Zachodu w ich koncepcji ideologicznej funkcji praw człowieka⁷⁸. W preambule wyraźnie odwołuje się do „tradycji historycznej i wartości cywilizacji afrykańskiej” i cechują ją pewne osobliwości, odróżniające ten dokument od Konwencji Europejskiej czy Amerykańskiej. Na etapie tworzenia projektu Karty Afrykańskiej podkreślano konieczność ciągłego dbania o „wartości naszej cywilizacji i rzeczywiste potrzeby Afryki”. Wyraźnie odróżniano przy tym afrykańską odrębność kulturową i historyczną, która przekładać się miała także na dziedzinę praw człowieka⁷⁹.

Zgodnie z wykładnią art. 30 Karty Afrykańskiej w ramach OJA powołano Afrykańską Komisję Praw Człowieka i Ludów (AKPC) – organ niesądowy, ze słabymi uprawnieniami nadzorczymi, pozbawiony kompetencji do wydawania prawnie wiążących rozstrzygnięć. W odróżnieniu od rozwiązań europejskich i amerykańskich twórcy Karty Afrykańskiej nie zdecydowali się natomiast na utworzenie trybunału

w książce: *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe...*, s. 344–357. Szerzej na temat Karty Afrykańskiej zob. m.in. C. Flinterman, C. Henderson, *The African Charter on Human and Peoples' Rights*, w: *An Introduction to the International Protection of Human Rights. A Textbook*, eds. R. Hanski, M. Suksi, Åbo 2004, s. 387–396.

⁷⁷ C.A. Odinkalu, *Analysis of Paralysis or Paralysis by Analysis? Implementing Economic, Social, and Cultural Rights Under the African Charter on Human and Peoples' Rights*, „Human Rights Quarterly”, 2001, vol. 23, no. 2, s. 327–369.

⁷⁸ B. Obinna Okere, *The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems*, „Human Rights Quarterly” 1984, vol. 6, no. 2, s. 141–159.

⁷⁹ Por. *The African Charter on Human and Peoples' Rights: The System in Practice, 1986–2000*, eds. M. Evans, R. Murray, New York 2002, s. 44.

międzynarodowego, który stałby na straży przestrzegania praw człowieka⁸⁰. Idea utworzenia organu sądowego została odrzucona jako niebędąca afrykańskim sposobem rozwiązywania sporów. Przeciwnicy utworzenia trybunału argumentowali, że tradycyjnym sposobem rozwiązywania sporów w Afryce jest mediacja i pojednanie. Wielu przywódców państw afrykańskich wykazywało silne preferencje do sięgania po mechanizm arbitrażowy, afrykańscy uczeni twierdzili zaś, że potrzebny jest system, który uwzględni unikalną kulturę i tradycje afrykańskie. Podstawą każdego argumentu było jednoznaczne odrzucenie kontradiktoryjnego procesu sądowego. Ponadto wskazywano, że państwa członkowskie UA bronią nowo zdobytej suwerenności i nie chcą jej ograniczać za pomocą sądu ponadnarodowego.

W wymiarze instytucjonalnym Karta Afrykańska wykazuje więc różnice w stosunku do Konwencji Europejskiej i Amerykańskiej, nie ustanawia bowiem organu sądowego orzekającego o zgodności postępowania państw-stron z wzorcem ustanowionym przez traktat. Pomimo istnienia w tym czasie komisji i trybunałów praw człowieka w dwóch pozostałych systemach regionalnych ochrony praw człowieka, w całym trwającym dwie dekady okresie prac nad Kartą Afrykańską nie zapadła decyzja, by organ taki utworzyć. Cała uwaga skoncentrowana była na powołaniu do życia AKPC⁸¹, organu niezdolnego do wydawania wiążących decyzji.

Pomysł utworzenia regionalnego trybunału praw człowieka na kontynencie afrykańskim pojawił się podczas Afrykańskiej Konferencji na temat Praworządności w Lagos (Nigeria) w 1961 r. Prawnicy afrykańscy wezwali wówczas rządy państw afrykańskich do stworzenia trybunału, który byłby dostępny dla wszystkich osób podlegających jurysdykcji państw sygnatariuszy Karty Afrykańskiej. Jednak dopiero cztery i pół dekady później działający trybunał stał się rzeczywistością.

Kwestia utworzenia Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów została podjęta przez OJA dopiero w 1994 r., a więc trzynastcie lat po

⁸⁰ Afrykański system praw człowieka powstawał pod koniec lat 70. i na początku lat 80. XX w. Z uwagi na ten fakt w oryginalnym tekście Karty Afrykańskiej brak postanowień instytucjonalnych, dających podstawę do utworzenia trybunału międzynarodowego, który – jako strażnik systemu – wydawałby wiążące wyroki dotyczące wykonywania przez państwa-strony spoczywających na nich obowiązków traktatowych; M.J. Wasiński, *Prawo i pięść: ochrona praw człowieka przez afrykańskie trybunały subregionalne*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 2015, nr 6, s. 246.

⁸¹ D.D.C. Don Nanjira, *The Protection of Human Rights in Africa: The African Charter on Human and Peoples' Rights*, w: *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*, ed. J. Symonides, London 2003, s. 213–237.

przyjęciu Karty Afrykańskiej, kiedy to Zgromadzenie OJA zwróciło się do Sekretarza Generalnego, by zwołał spotkanie ekspertów dla rozważenia kwestii ustanowienia organu sądowego. Dodatkowo działalność AKPC przyczyniała się do akceptacji propozycji powołania do życia trybunału, który miał uzupełniać i wzmacniać jej działalność. Komentatorzy oceniający działalność AKPC, zgodnie wskazują, że okazała się ona rozczarowująca⁸².

Jak wskazuje M.J. Wasiński, prace prowadzące do przyjęcia Protokołu o ustanowieniu Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka trwały blisko trzy lata. Kolejne etapy wyznaczane były przez dwa projekty eksperckie, tj. Projekt z Kapsztadu (przygotowany we wrześniu 1995 r.)⁸³ i Projekt z Nawakszut (przygotowany w kwietniu 1997 r.)⁸⁴, a także Projekt z Addis Abeby opracowany już przy współdziałaniu przedstawicieli poszczególnych państw (z grudnia 1997 r.)⁸⁵. Ten ostatni został niezwłocznie (także w grudniu 1997 r.) zaakceptowany, choć z niewielkimi poprawkami, przez Konferencję ministerialną OJA, a następnie przekazany Zgromadzeniu Parlamentarnemu OJA, które przyjęło go (bez jakiegokolwiek dyskusji merytorycznej) podczas sesji w Wagadugu w dniach 8–10 czerwca 1998 r. Zgodnie z art. 34(3) Protokołu traktat wszedł w życie 25 stycznia 2004 r., tj. trzydzieści dni po złożeniu przez Komory piętnastego dokumentu ratyfikacyjnego na ręce Sekretarza Generalnego UA⁸⁶.

Powszechnie wskazuje się, że traktat ten został przyjęty po długim okresie lobbowania naukowców i organizacji pozarządowych za jego przyjęciem⁸⁷.

⁸² M. Makau, *The African Human Rights Court: A Two-Legged Stool?*, „Human Rights Quarterly” 1999, vol. 21, no. 2, s. 345.

⁸³ Draft Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights on the Establishment of an African Court of Human and Peoples’ Rights, OAU Doc. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PRO(I) Rev. 1.

⁸⁴ Draft (Nouakchott) Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights on the Establishment of an African Court on Human and Peoples’ Rights, Drafted by the Second Governmental Legal Experts Meeting on the Establishment of an African Court on Human and Peoples’ Rights, 11–14 April 1997, Nouakchott, Mauritania, OAU Doc. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PRO(2).

⁸⁵ Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights on the Establishment of an African Court on Human and Peoples’ Rights, OAU Doc. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PROT(III) Rev. 1.

⁸⁶ M.J. Wasiński, *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów. Studium podstawy normatywnej regionalnego systemu ochrony praw człowieka*, Łódź 2017, s. 311–313.

⁸⁷ R.J.V. Cole, *The African Court on Human and Peoples’ Rights: Will Political Stereotypes Form an Obstacle to the Enforcement of its Decisions?*, „The Comparative and International Law Journal of Southern Africa” 2010, vol. 43, no. 1, s. 23–26.

Zdaniem M.J. Wasińskiego wejście w życie Protokołu do Karty Afrykańskiej nie oznaczało jednak niezwłocznego ustanowienia nowej instytucji oraz uzyskania przez nią zdolności operacyjnej. Głównym powodem zwłoki było wahanie Unii Afrykańskiej, w jakim stosunku Trybunał Afrykański ma pozostawać do Trybunału Sprawiedliwości UA⁸⁸. Jak słusznie wskazuje M. Balcerzak, Trybunał Afrykański został tylko formalnie ukonstytuowany z powodu organizacyjnych i finansowych trudności UA⁸⁹.

We wstępie do Protokołu do Karty Afrykańskiej ustanawiającego Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów nawiązano do niej w punkcie stanowiącym, że wolność, równość, sprawiedliwość i godność są zasadniczymi celami słuszných aspiracji ludów afrykańskich. Ponadto zostało wyrażone przekonanie, że trybunał ma stanowić uzupełnienie i wzmocnienie dla Komisji Afrykańskiej⁹⁰ w wykonywaniu sprawowanego przez nią mandatu ochrony praw człowieka. W regulacji tej można odnaleźć nawiązanie do uniwersalnych wartości właściwych dla wszystkich systemów ochrony praw i wolności jednostki⁹¹.

Na kontynencie afrykańskim, w przeciwieństwie do systemu europejskiego czy interamerykańskiego, bardzo długo nie wykształcił się mechanizm sądowego dochodzenia roszczeń wynikających z naruszeń Karty Afrykańskiej, jednakże proces demokratyzacji państw afrykańskich spowodował podniesienie standardów ochrony praw człowieka i obywatela⁹². Przyjęcie w czerwcu 1998 r. Protokołu do Karty Afrykańskiej stało się w Afryce wielkim wydarzeniem, ponieważ nie tylko było symbolem politycznej nowoczesności, lecz również budziło ogromne nadzieje. W rzeczywistości Trybunał Afrykański jest trybunałem sprawiedliwości, a Protokół ustanawiający nie przewidywał ani sankcji wobec opornych państw, ani metod rekompensacyjnych wobec państwa-ofiary w przypadku niewykonania decyzji⁹³. Można powiedzieć, że Protokół do Karty Afrykańskiej ustanawiający Trybunał Afrykański był

⁸⁸ M.J. Wasiński, *Afrykańska Karta Praw Człowieka...*, s. 313.

⁸⁹ M. Balcerzak, *Zagadnienie precedensu...*, s. 259.

⁹⁰ M.J. Wasiński podkreśla, że dojrzwawanie refleksji o konieczności wzmocnienia rodzącego się systemu przez dodanie do Komisji Afrykańskiej instytucjonalnego partnera o charakterze sądowym trwało ponad trzydzieści lat, M.J. Wasiński, *Afrykańska Karta Praw Człowieka...*, s. 311.

⁹¹ Por. *System ochrony praw człowieka*, pod red. B. Banaszaka, Kraków 2005, s. 259.

⁹² G. Michałowska, *Problemy ochrony praw człowieka...*, s. 42.

⁹³ P. Kamto, *La Cour africaine des Droits de l'Homme et des peuples*, <https://v1.ahjucaf.org/La-Cour-africaine-des-Droits-de-l,7175.html> (dostęp: 31 III 2022).

brakującym ogniwem afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka. Część przedstawicieli doktryny miała nadzieję, że ustanowienie trybunału przyczyni się do wzmocnienia wśród afrykańskich przywódców świadomości dotyczącej ich zobowiązań w zakresie praw człowieka. Inni wręcz przeciwnie – uważali, że nowa instytucja może nie mieć potencjału, aby zmienić stale pogarszającą się sytuację praw człowieka w Afryce, zwłaszcza że czynniki ekonomiczne, polityczne i demograficzne były dominującymi przyczynami łamania praw człowieka na kontynencie afrykańskim⁹⁴. Biorąc pod uwagę argumenty zwolenników oraz przeciwników utworzenia Trybunału Afrykańskiego, należy jednoznacznie wskazać, że przedsięwzięcie to było niebawem ważnym krokiem w kierunku promocji praw człowieka w Afryce. Prawdopodobnie stało się przełomowym momentem w egzekwowaniu praw człowieka w tym rejonie świata i choć utworzenie trybunału zajęło dziesięciolecie, obrońcy praw człowieka postrzegają go jako początek prawdziwego egzekwowania tych praw w regionie.

Podsumowanie

Ustanowienie regionalnych trybunałów praw człowieka w ich obecnej formie jest wynikiem długofalowego procesu, którego dotychczasowe etapy miały wpływ zarówno na kształt współczesnych rozwiązań instytucjonalnych, jak i dziedziny prawa nazywanej w literaturze przedmiotu prawem praw człowieka. Pojawienie się każdego z tych organów w przestrzeni prawnomiedzynarodowej stanowi wyraz wzrostu siły międzynarodowego systemu praw człowieka.

Każdy z analizowanych organów został odmiennie ukształtowany pod względem historycznym. Od momentu utworzenia stanowią one instytucjonalny fundament systemów regionalnych. Trybunały stały się integralną częścią krajobrazu instytucjonalnego Europy, obu Ameryk i Afryki.

Powołanie kolejno w 1959 r. Trybunału Europejskiego, w 1979 r. Trybunału Amerykańskiego oraz w 1998 r. Trybunału Afrykańskiego okazało się przełomowymi wydarzeniami. Za sprawą pojawienia się trybunału na kontynencie europejskim otwarty został nowy rozdział współczesnej historii – nie tylko europejskiej, lecz także światowej – ochrony praw

⁹⁴ Szerzej zob. G. Bekker, *The African Court on Human and Peoples' Rights: Safeguarding the Interests of African States*, „Journal of African Law” 2007, vol. 51, no. 1, s. 151–172.

człowieka, a jego dopełnieniem stało się utworzenie dwóch pozostałych pozaeuropejskich trybunałów.

Proces ten ma nierozzerwalny związek z międzynarodowymi organizacjami międzyrządowymi, które dzięki swej prawotwórczej działalności doprowadziły na poszczególnych kontynentach do utworzenia regionalnych systemów ochrony praw człowieka.

Każdy z analizowanych trybunałów został powołany do życia w odmiennej rzeczywistości. Powstaniu Trybunału Amerykańskiego towarzyszyły rządy autorytarnych reżimów, masowe okrucieństwa, przemoc oraz łamanie praw człowieka. Organ ten pozbawiony był politycznego wsparcia Organizacji Państw Amerykańskich, w odróżnieniu od swojego europejskiego odpowiednika. Co więcej, państwa regionu niechętnie odnosiły się do jurysdykcji trybunału. Utworzeniu Trybunału Afrykańskiego towarzyszyła z kolei euforia i ogromne nadzieje państw regionów, jak również organizacji pozarządowych.

Odnosnie do podstaw prawnych ustanowienia tytułowych organów należy wskazać, że Trybunały Europejski oraz Amerykański utworzono na podstawie fundamentalnych umów międzynarodowych regionalnych systemów ochrony praw człowieka. Odmiennie sytuacja kształtuje się w systemie afrykańskim, w którym podstawą prawną istnienia tamtejszego trybunału jest protokół dodatkowy do kluczowej umowy międzynarodowej będącej podstawą systemu ochrony praw człowieka na kontynencie.

THE HISTORY OF REGIONAL HUMAN RIGHTS COURTS

Summary

The history of the formation of regional human rights courts, parts of human rights regimes on the European, African and both the American continents, is discussed in this paper. The author demonstrates an unquestionable connection between the courts and international government organisations active in the regions. She proves that the main reasons for establishing these authorities lie in the development of human rights protection systems and the associated need for supervision by independent judicial authorities, since the guarantee of rights and freedoms under regional treaties proved insufficient. The analysis shows the human rights courts were founded at different times and in diverse realities. The European Court was formed to supervise the democratic states in the region, whereas the non-European courts both were and still are regarded as unstable and implicated in internal conflicts.

The next part of this article includes a discussion of the legal basis for establishing regional human rights tribunals. All three bodies were established on the basis of a classical source of international law, namely an international treaty. The fundamental difference, however, is that with regard to the European and American Courts, these are treaties that form the basis of regional systems of human rights protection, while the African Tribunal was created under the Additional Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights.

Keywords: human rights protection systems – regional human rights protection courts – human rights – international judiciary

LITERATURA

- Amani Cirimwami E., Mumbala Abelungu J., *Le système africain de protection des droits de l'homme et le droit international humanitaire*, „African Human Rights Yearbook” 2018, vol. 2.
- Balcerzak M., *Podstawy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, Toruń 2017.
- Balcerzak M., *Zagadnienie precedensu w prawie międzynarodowym praw człowieka*, Toruń 2008.
- Ball M.M., *The Organization of American States and the Council of Europe*, „British Yearbook of International Law” 1949, no. 26.
- Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2014.
- Bauman Z. et al., *Democracy on the Precipice: Council of Europe Democracy Debates 2011–2012*, Strasbourg 2012.
- Bekker G., *The African Court on Human and Peoples' Rights: Safeguarding the Interests of African States*, „Journal of African Law” 2007, vol. 51, no. 1.
- Benoît-Rohmer F., Klebes H., *Le droit du Conseil de l'Europe. Vers un espace juridique paneuropéen*, Strasbourg 2005.
- Cała-Wacinkiewicz E., *Charakter prawny Unii Europejskiej w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2007.
- Cesarz Z., *Organizacja Państw Amerykańskich – OPA*, w: *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009.
- Chart of ratifications of the ECHR and its Protocols Nos 1 to 11*, „Human Rights Law Journal” 1994, vol. 15, no. 3.
- Cichoń Z., *Europejska Konwencja Praw Człowieka nadal najskuteczniejszym na świecie instrumentem ochrony praw człowieka*, „Palestra” 2005, nr 11/12.
- Cole R.J.V., *The African Court on Human and Peoples' Rights: Will Political Stereotypes Form an Obstacle to the Enforcement of its Decisions?*, „The Comparative and International Law Journal of Southern Africa” 2010, vol. 43, no. 1.
- Complak K., *Europejska Konwencja Praw Człowieka a Amerykański Pakt Praw Człowieka: porównanie*, w: *Ubi ius, ibi remedium: księga dedykowana pamięci profesora Jana Kolasy*, pod red. B.J. Krzana, Warszawa 2016.

- Dąbrowska A., *Regionalne trybunały praw człowieka. Analiza prawnoporównawcza*, Toruń 2021.
- Dąbrowska A., Dąbrowski T., *Rada Europy jako „dobro wspólne” społeczności europejskiej*, w: *Służąc dobru wspólnemu*, pod red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuka, Lublin 2016.
- Democracy on the Precipice: Council of Europe Democracy Debates 2011–2012*, Strasbourg 2012.
- Deska D., *Instytucjonalizacja regionalizmu afrykańskiego od OJA do Unii Afrykańskiej*, w: *Stosunki międzynarodowe w Afryce*, pod red. J. Milewskiego, W. Lizaka, Warszawa 2002.
- Dobrzycki W., *Charakter i istota międzynarodowego ładu politycznego w Ameryce Łacińskiej*, „Stosunki Międzynarodowe” 1989, t. 9.
- Dobrzycki W., *System międzyamerykański*, Warszawa 2002.
- Don Nanjira D.D.C., *The Protection of Human Rights in Africa: The African Charter on Human and Peoples’ Rights*, w: *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*, ed. J. Symonides, London 2003.
- Drzemczewski A., Meyer-Ladewig J., *Principal Characteristics of the New ECHR Control Mechanism, as Established by Protocol No. 11, Signed on 11 May 1994 / A Single European Court of Human Rights is to Replace the Existing Commission and Court in Strasbourg*, „Human Rights Law Journal” 1994, vol. 15, no. 3.
- Flinterman C., Henderson C., *The African Charter on Human and Peoples’ Rights*, w: *An Introduction to the International Protection of Human Rights. A Textbook*, eds. R. Hanski, M. Suksi, Åbo 2004.
- Furrer H.P., *Przekraczanie linii podziałów. Wydarzenia polityczne w Radzie Europy od 1989r. – historia i analiza własnych doświadczeń*, w: *Polska i Rada Europy 1990–2005*, pod red. H. Machińskiej, Warszawa 2005.
- Garlicki L., *Słowo wstępne*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, vol. VII, z. 2, Numer specjalny: ochrona praw człowieka.
- Gronowska B., *Organy organizacji regionalnych a ochrona praw człowieka*, w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010.
- Huber D., *Rada Europy po rozszerzeniu: umocnienie jedności kontynentu w obecnych realiach*, w: *Polska i Rada Europy 1990–2005*, pod red. H. Machińskiej, Warszawa 2005.
- Jalons pour une histoire du Conseil de l’Europe: actes du colloque de Strasbourg (8–10 juin 1995)*, ed. M.T. Bitsch, Berne 1997.
- Janis M.W., Kay R.S., Bradley A.W., *European Human Rights Law. Texts and Materials*, Oxford 2008.
- Jaskiernia J., *Rada Europy jako „organizacja wartości”*, „Studia Politologiczne” 2010, vol. 17.
- Jaskiernia J., *Rada Europy po 60 latach istnienia*, „Państwo i Prawo” 2009, z. 5.
- Kaczyński B., *Organizacja Jedności Afrykańskiej. Charakter działalności*, Warszawa 1976.
- Kamtoh P., *La Cour africaine des Droits de l’Homme et des peuples*, <https://v1.ahjucaf.org/La-Cour-africaine-des-Droits-de-l-1,7175.html> (dostęp: 31 III 2022).
- Kenig-Witkowska M.M., *Organizacja Jedności Afrykańskiej. Wybrane problemy prawnopolityczne*, Warszawa 1976.

- Kenig-Witkowska M.M., *Unia Afrykańska ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 2003, nr 9.
- Lizak W., *Afrykańskie instytucje bezpieczeństwa*, Warszawa 2012.
- Liżewski B., *System prawa a porządek prawny. Między konstrukcją normatywną a prawem w działaniu*, Warszawa 2021.
- Makau M., *The African Human Rights Court: A Two-Legged Stool?*, „Human Rights Quarterly” 1999, vol. 21, no. 2.
- Maluwa T., *The Constitutive Act of the African Union and Institution-Building in Postcolonial Africa*, „Leiden Journal of International Law” 2003, vol. 16, no. 1.
- Message to Europeans*, Congress of Europe, The Hague, 10 May 1948, Resolutions, International Committee of the Movements for European Unity, London–Paris 1948.
- Michalska A., *Prawa człowieka w systemie Organizacji Państw Amerykańskich*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1980, nr 42(2).
- Michałowska G., *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*, Warszawa 2007.
- Michałowska G., *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Warszawa 2008.
- Mik C., *Fenomenologia regionalnej integracji państw. Studium prawa międzynarodowego. Tom I. Teoria i praktyka regionalnej integracji państw*, Warszawa 2019.
- Mumbala A.J., Amani Cirimwami E., *Le système africain de protection des droits de l’homme et le droit international humanitaire*, „African Human Rights Yearbook” 2018, vol. 2.
- Murray R., *Human Rights in Africa. From the OAU to the African Union*, New York 2004.
- Nowak A., *Unia Afrykańska*, w: *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, pod red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009.
- Odinkalu C.A., *Analysis of Paralysis or Paralysis by Analysis? Implementing Economic, Social, and Cultural Rights Under the African Charter on Human and Peoples’ Rights*, „Human Rights Quarterly” 2001, vol. 23, no. 2.
- Okere B. Obinna, *The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples’ Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems*, „Human Rights Quarterly” 1984, vol. 6, no. 2.
- Orzeszyna K., Skwarzyński M., Tabaszewski R., *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, Warszawa 2020.
- Perina R.M., *The Organization of American States As the Advocate and Guardian of Democracy: An Insider’s Critical Assessment of its Role in Promoting and Defending Democracy*, Lanham, Maryland 2015.
- Petaux J., *L’Europe de la démocratie et des droits de l’homme: l’action du Conseil de l’Europe*, Strasbourg 2009.
- Piątek J.J., Podgórzńska R., *Bezpiecznie czy niebezpiecznie? Wybrane aspekty globalnej i polskiej polityki bezpieczeństwa na przełomie XX i XXI w.*, Wrocław 2007.
- Pratchett L., Lowndes V., *Developing Democracy in Europe: An Analytical Summary of the Council of Europe*, Strasbourg 2004.
- Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, oprac. i przeł. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1996.
- Przyborowska-Klimczak A., *Reforma systemu kontroli Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Państwo i Prawo” 1995, nr 10–11.

- Roszkowski W., *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 2005.
- Sadowski P., *A Safe Harbour or a Sinking Ship? On the Protection of Fundamental Rights of Asylum Seekers in Recent CJEU Judgments*, „European Journal of Legal Studies” 2019, vol. 11, no. 2.
- Sadowski P., *The EU's approach to the extraterritorial processing of asylum claims and its compliance with international law*, „Revista General de Derecho Europeo” 2021, no. 53.
- Sidi Diallo B., *Organizacja Jedności Afrykańskiej w procesie pokojowego regulowania sporów międzynarodowych w Afryce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, nr 61(2).
- Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. III, Warszawa 1981.
- System ochrony praw człowieka*, pod red. B. Banaszaka, Kraków 2005.
- The African Charter on Human and Peoples' Rights: The System in Practice, 1986–2000*, eds. M. Evans, R. Murray, New York 2002.
- Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776–1949*, ed. Ch.I. Bevans, vol. 3, Washington 1969.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. IV, Warszawa 2003.
- Wasiński M.J., *Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów. Studium podstawy normatywnej regionalnego systemu ochrony praw człowieka*, Łódź 2017.
- Wasiński M.J., *Prawo i pięść: ochrona praw człowieka przez afrykańskie trybunały subregionalne*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2015, nr 6.
- Wassenberg B., *History of the Council of Europe*, Strasbourg 2013.
- Weil G.L., *The European Convention on Human Rights: Background, Development and Prospects*, Leyden 1963.
- Widłak T., *Pojęcie „międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości” na kanwie Hansa Kelsena projektu sądu światowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, t. XXXV.
- Wspólny standard do osiągnięcia*, pod red. T. Jasudowicza, Toruń 1998.